

Koncepciós perek Nógrád megyében

Manapság ha az emberek a koncepciós pereket hallják emlegetni, elsősorban a nagy „közismert” ügyek jutnak eszükbe. (Rajk, Mindszenty, MAORT, STANDARD stb.). Kevesebb szó esik azonban azokról, a magyar társadalom széles rétegeit érintő perekről, amelyeket egy történelmileg, ideológiailag súlyosan hibás politika jegyében tömegével folytattak le Magyarországon (és a többi kelet-európai országban) 1945–1962(?) között, nem sorolva ide az 1956-os népfelkelést követő megtorlásokat.

A cél világos volt. Minden eszközzel biztosítani kellett egy szovjet típusú, diktatorikus állami, gazdasági struktúra kialakítását és annak megszilárdítását. Ebben a büntetőjognak és az igazságszolgáltatásnak kimagasló szerepet szántak, mert a törvényesség látszatát mindenáron – ha ez nem is mindig sikerült – meg kívánták őrizni.

Tudjuk, hogy a párt – a fegyverekre és titkosrendőrségére támaszkodva – miként vonta egyre erősebb befolyása alá a társadalom minden területét, miként tette akarátának engedelmes végrehajtóivá az állami intézményeket. Ezt a sorsot a bíróságok, ügyészségek sem kerülhették el! A bírói függetlenség megszűntetésével, az ügyészségek, bíróságok közvetlen pártirányításával éppen e szervek kényszerültek leginkább arra, hogy „törvényes” módon teremtsék meg a félelem légkörét. A büntetőeljárások tömegei bizonyítják, miként használta fel a párt- és államhatalom az igazságszolgáltatást politikai ellenfelei (vagy vélt ellenfelei) félretételéhez, megsemmisítéséhez, az államosítások zavartalan biztosításához, vagy akár torz gazdasági elképzelései megvalósításához. A kívánatosnak nyilvánított ideológia terjesztése olykor – a szó szoros értelmében – tüzzel-vassal történt.

E politikának pedig nemcsak a vezető, nevesebb politikusok estek áldozatul, hanem tömegével olyan egyszerű, hétköznapi emberek is, akiknek a nevében és érdekében (!?) a döntéseket hozták.

Közelmúltunkban a demokrácia megteremtésének viharosan zajló eseményei égető szükséggel hozták felszínre annak igényét, hogy a történelmi igazságtétel jegyében – a nagy perek mellett – mindazokat a büntetőeljárásokat is felülvizsgáljuk, amelyek a politikai koncepció jegyében igazságtalanul és törvénytelenül folytak le annak érdekében, hogy e perek elítélteit erkölcsileg és anyagilag is rehabilitálhassák.

A feladat óriási volt. Az emberek jogos igénye – nevezetesen, hogy minden egyes ügyet vizsgáljanak felül – szembekerült a lehetőségekkel, hiszen több tízezer akta kézbevétele és áttekintése egyszerűen nem volt megoldható. Külön nehezítette a helyzetet az, hogy az időközi selejtezések, a gondat-

lan tárolás vagy a szándékos megsemmisítések miatt az iratok egy része már nem volt megtalálható, és az is, hogy az irattározás a jelentősebb ügyek esetében – még a legutóbbi időkig is – sajátos belügyi szempontok szerint nem a bíróságokon, hanem a Belügyminisztériumban történt. A megmaradt iratanyag még így is olyan nagy mennyiségű volt, hogy egyedüli megoldásnak az látszott, ha azokat célzatosan, a koncepciózus ítélkezés jegyeit keresve vizsgáljuk át, olyan ügycsoportokra irányítva a figyelmet, amelyekben hasonló elemek nagy valószínűséggel előfordulhatnak. – Ezek az ügycsoportok elég jól elkülöníthetőek, hiszen koncepciózus eljárásra leginkább az állam és társadalmi rend, továbbá a közrend és közbiztonság elleni, illetőleg a terv, vagy a közellátási bűncselekmények kapcsán került sor. (Természetesen nem lehetett kizárni azt sem, hogy egyedi kérelemre a célzottan vizsgált percsoporthoz túl, egyéb percsoporthoz tartozó ügy is felülvizsgálatra kerüljön. Minden bűncselekmény-kategóriára azonban – az ügyek már említett nagy száma miatt – az egyedi vizsgálatot nem lehetett kiterjeszteni.)

A kormány által létrehozott – jogászokból és történészekből álló – bizottság tagjaként több hónapon keresztül foglalkoztam a Nógrád megyében folyamatban volt büntetőperek iratainak a felülvizsgálatával.

Mielőtt a vizsgálat megállapításairól részletesebben szólnék, röviden vázolnom kell azt, hogy mitől is lesz egy büntetőeljárás koncepciózussá. A kérdés látszólag egyszerű, nevezetesen, hogy itt bűnösség nélkül, kreált perről van szó. A valóságban azonban a dolog ennél bonyolultabb. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy egy létező jogszabály valós sérelme miatt, eljárásjogi értelemben kifogástalanul lefolytatott per is lehet koncepciózus.

Végig kell tehát tekinteni a jogalkotás-jogalkalmazás korabeli helyzetét is.

A központi elhatározás jogszabályokban jelent meg, amelyek azonban – nem lévén valódi demokrácia – csupán egy szűk hatalmi csoport érdekeit közvetítették. A látszatdemokráciával létrehozott jogszabályok meghatározott cél szerinti érvényesülését a párt, a jogalkalmazó szervek közvetlen irányításával, olyan utasításokkal biztosította, amelyeknek célja a jogalkalmazó szervek közvetlen befolyásolása, az igazságszolgáltatás függetlenségének a felszámolása volt. Mindezek eredményeként a jogalkalmazás legfeljebb a törvényesség látszatát őrizhette meg. A büntetőítélkezés iránya a társadalom védelme helyett az állampárti célok védelme irányába tolódott el, és ez szükségszerűen eredményezte a törvénytelen, koncepciózus perek tömegét.

De hogyan is nézett ki ez a gyakorlatban?

Az árdrágító visszaélésekről, és a közellátás elleni bűncselekményekről, a háború utáni nehéz gazdasági helyzetben született, a később hírhedtté vált 8800/1946. ME számú rendelet. E jogszabály eredetileg helyes indokok alapján jött létre (noha sok tekintetben téves alapokon állt). Később – 1949-ben – azonban abból a szemléletből kiindulva, hogy a gazdaság adminisztratív eszközökkel is jól működtethető, tömegesen indítottak törvénytelen büntetőeljárásokat a parasztok tízezrei ellen. A jogalkalmazást a párt az Igazságügyi Minisztériumon keresztül közvetlenül irányította, számon kérve a bíróságokon a szigorú büntetékiszabási gyakorlatot. Az ered-

mény: a parasztság százezreinek jogfosztottsága, egzisztenciális ellehetetlenülése, súlyos börtön- és pénzbüntetések.

Mindezt azért kellett előrebecsátani, hogy világosan lássunk: egy – látzólag – mégoly törvényesen lefolytatott eljárás is lehetett eredendően koncepciózus, ha a jogalkotás maga eltért a hagyományos jogelvektől, és nem állt mögötte valóságos társadalmi igény és erő. A diktatúrák természetéből következik, hogy a hatalmi elit hatalmának megtartását széles körű jogalkotással is igyekszik biztosítani. Ezek a jogszabályok azonban éppen arra születnek, hogy minden demokratikus megnyilvánulásnak gátat vessenek, kilátásba helyezve a retorziók széles skáláját, az állásvesztéstől az akasztófáig. E jog érvényrejuttatásához pedig olyan eszközrendszer társul, amelyben mindennaposak a testi és lelki kínzások, az állampolgárok megfélemlítése, sőt a kollektív büntetések is.

*

A Nógrád megyei ítélkezés ebben az időben hű tükörképe volt az országos gyakorlatnak, noha természetesen – mint ahogy erről majd a későbbiekben is szólok – mégis hordozott magán bizonyos helyi jellegzetességeket.

A témánk vizsgálata szempontjából számba vehető ügyekkel 1945 és 1949 között a Balassagyarmati Népbíróság, később pedig a Balassagyarmati Törvényszék, illetőleg a Balassagyarmati Megyei Bíróság foglalkozott. A megmaradt iratanyagot a Nógrád Megyei Levéltár őrzi.

A több hónapos irattanulmányozás során összesen 276 ügyiratot néztem át. Ezek közül 130 népellenes, 40 háborús büntett, 71 tiltott határátlépés, 16 izgatás, 6 fegyverrejtegetés, 5 közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekmény és néhány más jellegű bűncselekmény miatt folyt.

A vizsgálat nem terjedt ki az 1956. utáni megtorlás kapcsán lefolytatott büntetőeljárásokra, tekintettel arra, hogy az időközben megalkotott 1989. évi XXXVI. Tv. már rendelkezett a népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról. Hasonlóképpen nem kerültek a kezembe azok a periratok sem, amelyek főbenjáró állam elleni bűncselekményeket (láadás, rombolás, öszszecsukvés stb.), továbbá katonai bűncselekményeket tartalmaztak, mint-hogy ezek, a hatásköri szabályok szerint nem tartoztak a megyei bírósághoz. Az iratok vizsgálata során elsősorban arra törekedtem, hogy feltárjam mindazokat az elemeket, amelyek az eljárás koncepciózus lefolytatására utaltak. Melyek is voltak ezek?

Elsősorban a tényállás valótlansága, vagy kreált volta, továbbá a való-ságellenes következtetések, az anyagi jogsértések (pl. büntethetőséget ki-záró vagy megszüntető okok figyelmen kívül hagyása), az embertelen, a kegyetlen büntetések alkalmazása, eljárásjogi visszaélések és törvénytelen-ségek, mint a büntetőeljárás alapelveinek (ártatlanság vélelme, a védelem vagy a törvény előtti egyenlőség elve) megsértése vagy figyelmen kívül ha-gyása, valamint az erőszakkal, fenyegetéssel szerzett bizonyítékok és val-lomások (gyanúsított verése, pszichikai presszionálása) stb. megléte.

Vizsgálatunk lényegének megismertetésében az látszik a legcélszerűbbnek, ha a per megindításától, annak befejezéséig a fontosabb eljárási mozzana-tokat tekintjük át.

A feljelentés és a nyomozás.

Az általam megvizsgált iratokból kiderült, hogy a feljelentést, szinte minden esetben, hivatalból a rendőrség vagy az ÁVH. valamely tagja tette, és azt csak ritkán támogatták valós bizonyítékok, – helyettük mindössze homályos utalások történtek arra nézve, hogy honnan ered a leírt információ. Több olyan feljelentést is találtam, amelyek teljességgel valótlan adatokon alapultak, és csupán ahhoz kellett, hogy ennek alapján letartóztatás, vagy őrizetbe vétel mellett megindítsák a gépezetet.

A megindult nyomozásokat – különösen az 1950 és 1953 közötti időszakban – a törvénytelen eszközök alkalmazása, a kiszolgáltatott helyzetbe hozott gyanúsítottak testi és lelki kínzása, a tanúk megfélemlítése, a bizonyítékok koholása, a terhelt védekezési jogainak akadályozása és lehetetlenné tétele jellemezte. Különösen ez volt tapasztalható az ÁVH tagjai által végzett kihallgatásokra és egyéb nyomozati cselekményekre.

Az iratokból persze ezek sokszor csak közvetetten voltak kideríthetőek. Az egyik ügyben például, ahol az ügyészség háborús és népellenes bűnnyel vádolta a szorospataki bányauzem foglalkozás szerinti üzemvezető bányamesterét, a bírósági tárgyaláson az ügy *valamennyi szereplője* visszavonta az ÁVH előtt tett vallomását. A visszavonás indoklására pedig kiterő válaszokat adtak. De nyilvánvaló volt a beismerő vallomás törvénytelen megszerzése az esetben is, amikor a *két bold* földdel rendelkező vádlott kijelentette: „beismerem, hogy mint kulák a tszcs. ellen izgató kijelentéseket tettem”.

A fegyverrejtegetési ügyekben rendszeresen felmerült a fegyvereknek az ÁVH általi elrejtésének a gyanúja, melyből arra lehetett következtetni, hogy a nyomozás minden előzmény nélkül a terhelt lakásán, illetőleg portáján történő kutatással és a fegyverek megtalálásával kezdődött.

Itt kell említést tenni az előzetes letartóztatásokról is. A személyi szabadság korlátozása szerves része volt a megindított eljárásoknak, s ezt még olyan ügyekben is alkalmazták, ahol a bíróságok rendszerint néhány hónapi börtönbüntetést szabtak csak ki. – Noha az akkori perrendtartás is feltételekhez kötötte a letartóztatás alkalmazását, ezek meglétét gyakorlatilag nem vizsgálták. Az előzetes letartóztatások széles körű alkalmazása nyilvánvalóan növelte az emberek kiszolgáltatottságát, és a hosszan tartó előzetes szabadságelvonásban a hatóságok könnyebben megtörhették a terhelt ellenállását, könnyebben megszerezhették az általuk szükségesnek vélt vallomást.

Az ügyész előtti eljárás, a vádemelés.

A nyomozás befejezését követően az iratok az ügyészhez kerültek, aki döntött a vádemelésről, vagy a vád megszüntetéséről.

Az ügyészi eljárás megmaradt iratai sajnos nem alkalmasak a nyomozás során elkövetett törvénysértések feltárására. A cselekmény megítélése szempontjából ugyanis rendszerint nem volt eltérés a nyomozást végző hatóság és az ügyészség álláspontja között. A vádirat teljes egészében magáévá tette a nyomozás „bizonyítékait”, mégha azok törvényes megszerzését, vagy tényszerűségét illetően komoly aggályok merülhettek is fel. Az ügyészi kihallgatás, a nyomozás során előadott vádlotti nyilatkozat rövid, olykor szó szerinti megismétlésére szorítkozott. De hasonlóan törvénysértő volt

sokszor a vádemelés is, minthogy a vádiratok nem minden esetben tartalmazták a tényállás megállapításához szükséges tényeket, nem jelölték meg a bizonyítékokat, és így nem is lett volna alkalmas érdemi tárgyalásra. Ezt némelyik bíró szóvá is tette. Így például egyikük „... a tárgyalás előtti napon érdeklődött a vádiratot szerkesztő ügyésztől aziránt, hogy a vádiratban megjelölt, zavaros szövegekkel fűszerezett tényekből ténylegesen mit is kíván a vád tárgyává tenni.” A korabeli jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy az ügyészség sajnos nemegyszer a tényektől elvonatkoztatva minősítette a cselekményeket, sorozatosan emelt vádat és kért súlyos büntetést jelentéktelen, – még a korabeli szemlélet szerint is csekély tárgyi súlyú cselekmények miatt. A tárgyalóügyészek rendkívül merev, a tárgyalás adatait, a felmerült új bizonyítékokat teljességgel figyelmen kívül hagyó magatartást tanúsítottak, és még olyan esetben is fenntartották a vádat, és súlyos büntetés kiszabását kérték, amikor az már korábban teljes egészében összeomlott. Jellemző erre egy izgatás miatti vád alól felmentett vádlott esete, ahol az ügyészi fellebbezés így érvel: *„Köztudomású, hogy az ellenség igyekszik saját bőrének megmentése érdekében mindent elkövetni, ha kell még a tanúkat is befolyásolni a vallomás visszavonása végett... Úgy, hogy nem kellett volna magát a megyei bíróságnak nagyon megerőltetni, hogy a proletárdiktatúra elnyomó funkcióit gyakorolva a vádlott bűnösségét megállapítsa, öt méltó büntetéssel sújtsa.”*

A tárgyalás.

A lefolytatott tárgyalások látszólag megfeleltek a törvényesség korabeli követelményének. A résztvevők kihallgatása – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – szabályosan történt, azt azonban természetesen már nem lehetett mindig pontosan felderíteni, hogy a jegyzőkönyvek kellő hűséggel tartalmazták-e a tárgyalási eseményeket. Az vitathatatlanul kiderült azonban, hogy a bíróságok nem törekedtek a *vádlott javára szolgáló körülmények* felderítésére, feltárására. A bírói gyakorlat „vádcentrikus” volt, melyhez még hozzájárult a védelem formális jellege is. Csak elvétve találtam széles körű, jogi érvelést tartalmazó védői fellebbezést. Ilyen védői magatartás a tárgyalási jegyzőkönyvekből csak ritkán derült ki. A vádlott és a védelem részéről olykor előforduló bizonyítási indítványokat a bíróság következetesen elutasította, és nem volt gyakorlat az sem, hogy a megnyugtató bizonyítás érdekében a tárgyalást elnapolták volna. A bírói ítékezés koncepciózussága az említetteken túl jobbra az ítéletekből derült ki. A vádlottra kiszabott elmarasztaló ítéletek nemegyszer a cselekmény tárgyi súlya által nem indokolt, súlyos büntetést tartalmaztak, amelyekben mindig nagy nyomatékkel szerepeltek a bíróság által súlyosbító körülményként értékelt politikai-ideológiai szempontok, és szinte elenyészően csekély mértékben a vádlott javára szolgáló, vagy a cselekmény súlyát más okok miatt csökkentő körülmények. Az ítéletekből a megtorlás, és a megtorlás általi generális prevenció (általános megelőzés) szándéka tűnik ki.

A megvizsgált ügyek közül, mint a megyei koncepció ítélezés mintapéldáját, a B. 758/1951. számú ügyet emelném ki, annál is inkább, mert végeredményét tekintve ez volt a legtragikusabb.

Az ügy két vádlottja, id. dr. B. K. és fia. Az 1. rendű vádlott értelmi-ségi családból született, apja kúriatanácselnök, anyja kereskedelmi osz-

tálytanácsos lánya volt. Állam- és jogtudományi címet szerzett, majd Párizsban diplomáciai főiskolát végzett. Később a Földművelésügyi Minisztériumban fogalmazó, majd főispáni titkár. 1925-ben feleségül vette egy cserhátsurányi 1600 holdas földbirtokos lányát. 1928–1932-ig főszolgabíró, majd attól kezdve a Belügyminisztériumban dolgozott, ahol néhány évig Keresztes–Fisher belügyminiszter személyi titkára. Később osztálytanácsos-sá nevezték ki, majd 1944-től a BM útlevelesztályán működött. 1946-tól 1949-ig a Központi Illetményhivatal revizora egészen 1949-ben történő nyugdíjazásáig. Attól kezdve Balatonszabadiban élt. A felszabadulás előtt a nyilasok internálták, a felszabadulás után Erdei Ferenc megbízásából ő szervezte meg a BM útlevelesztályát. Az apa és fia ellen 1951-ben emelt vád: fegyverrejtegetés büntette. A vád szerint dr. id. B. K., mint belügyminisztériumi osztálytanácsos az engedéllyel szerzett fegyvereit 1946-ban nem adta le, hanem azokat fiának adta át, aki a saját – engedély nélkül tartott – fegyverével együtt 1951-ig, a lefoglalásig, a cserhátsurányi birtokukon rejtegette. I. rendű vádlott egyébként 1949-től egyáltalán nem élt Cserhátsurányban. A statáriális ítélkezés hatálya alá tartozó fegyverrejtegetés nyomozása az iratok szerint 1951. május 6-án indult, a tárgyalásra és az ítéletre 1951. május 8-án került sor. Közvetetten azonban kiderült, hogy ezt megelőzően a két vádlott már 23 napja le volt tartóztatva, ennek azonban az iratokban nincs nyoma. A megyei bíróság rövid tárgyaláson – megállapítva mindkét vádlott bűnösségét a fegyverrejtegetésben – az I. rendű, 50 éves, igazoltan beteges vádlottat halálra, a II. rendű vádlottat 15 évi börtönre ítélte. Az ítélet meghozatalát követően a bírósági tanács kegyelmi tanácssá alakult át, amely az I. rendű vádlott kegyelmi kérelmét elutasította és röviddel ezután dr. B. K.-t a megyei bíróság udvarán feiakasztották. Az elrettentő ítéletet a bíróság I. rendű vádlott vonatkozásában azzal indokolta, hogy „a Horthy kapitalista rendszerben főispáni titkár, szolgabíró, Keresztes–Fisher belügyminiszter személyi titkára, miniszteri osztálytanácsos, továbbá a felesége révén 1600 kataszteri holdas úri birtokos volt, ezt a földbirtokot a felszabadulás következtében veszítette el, ezek a körülmények önmagukban is igazolják, hogy osztályellenség, és szembenáll a hatalomra jutott dolgozó néppel.”

Úgy gondolom, nem kell különösebb kommentár az ügyhöz. Noha az iratok szerint mindkét vádlott valóban elkövette a – lényegében ma is büntetendő – fegyverrejtegetés büntettét, az embertelenül súlyos büntetés és a bíróság ítéletének indoklása nyilvánvalóvá teszi az eljárás koncepciózus lefolytatását. Ez az ítélet nyíltan a volt uralkodó osztály megsemmisítését vette célba, más ügyekben azonban rendre feltűnnek az éppen soron lévő és megoldandó ideológiai, politikai feladatok. Így az ítélkezésben megjelenik a kulákság elleni harc, a tszcs szervezésének védelme, a begyűjtési tervek teljesítésének elősegítése, vagy a szocialista munkaverseny támogatása. Az ügyek tömege és azok eredményei beszédesen azt bizonyítják, hogy mit is jelentett a „proletárdiktatúra elnyomó funkciója”.

Végül feltétlenül szólni kell azokról a bírákról is, akik ezeket az ítéleteket hozták.

A megyei ítélkezésben részt vevő bírák egy része jól képzett, diplomáját 1945. előtt szerzett szakemberek voltak, akik igyekeztek bírói esküjükhöz

hűen szolgálni, s akik igyekeztek a hagyományos jogelvekre támaszkodni ítélezéseikben. A bírói értekezletek jegyzőkönyveiből azonban az is kiderült, hogy – különösen 1949-től – már igen súlyos nyomás nehezedett a bírói állományra, s az államhatalom a maga érdekeinek feltétel nélküli érvényesítését várta el tőle. Ennek a nyomásnak nem mindenki tudott vagy akart ellenállni, míg mások sajátos taktikát választva próbáltak lavírozni. A bírák nehéz helyzetét mutatja az is, hogy az országos vizsgálat feltárt olyan eseteket, amelyekben hadbírókat ítélték igen súlyos büntetésekre csak azért, mert ítélezésük során nem voltak elég szigorúak. A megyei bírósági értekezleten rendszerint képviseltette magát az Igazságügyi Minisztérium, illetőleg a párt, amelynek kiküldöttje részletesen bonckés alá vette az ítélezés színvonalát, annak megfelelő beilleszkedését az osztályharc pillanatnyi keretei közé, a büntetéskiszabási gyakorlat enyhességét stb., és néven nevezve állította pellengére azokat a bírákat, akik a „követelményeknek” nem akartak, vagy tudtak megfelelni.

A jogalkalmazás és igazságszolgáltatás eme sajátos „irányításának”, a bírói függetlenség teljes felszámolásának hű tükörképei az említett bírósági jegyzőkönyvek.

Mindezek ellenére számomra meglepő volt az, hogy mégis sok felmentő ítélet született, amelyek igen sok tanulsággal szolgálnak. Ezekben az eljárásokban mindig jelen vannak az egyszerű, és félelemben élő emberek, akik az esetleges retorziók veszélye ellenére is vállalták az igazságot, a vádlott javára tett tanúvallomást, hogy a bírót az objektív igazságnak megfelelő ítélet meghozatalához segítsék. Hogy ezekben az esetekben melyik bíró, miként alkotta meg a bizonyítási eljárás eredményét, az valóban az igazság iránti személyes elkötelezettségétől függött, és attól, hogy milyen mértékben volt hajlandó „beállni a sorba”, és vállalni a törvénytelen ítélezés erkölcsi és lelkiismereti súlyát. A törvénytörtő ítéletek nagy száma sajnos, azt mutatja, hogy sok olyan bíró akadt, aki számára ennek vállalása még ilyen körülmények között sem volt túlságosan terhes.